

AZ ANTONITA LOVAGREND ISPOTÁLYAINAK MŰKÖDTETÉSE A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

THE OPERATION OF THE ANTONINES' HOSPITALS IN THE MEDIEVAL HUNGARY

DR. FALUS ORSOLYA egyetemi tanársegéd
Kaposvári Egyetem Gazdaságtudományi Kar

Abstract

The predecessor of Hospital Brothers of St. Anthony was a congregation founded in the end of the 11th century at La-Motte-Saint-Didier in France with the purpose of caring for pilgrims particularly those suffering from the common medieval disease of ergot poisoning or "St. Anthony's fire". Chartered data concerning the Hungarian activities of the order have been preserved from the beginning of the 14th century. According to those it seems to be obvious that the Hungarian and Slavonian central houses worked as separate convents with the joint headquarters of Dravce (Daróc) in Szepes, Slovakia. Written data remained about the order's hospital in Bratislava (Pozsony) from 1309 when the municipality took over its management of the order, which way only the privilege of spiritual care remained for the antonines. The study deals with the management of the hospitals of the order, the income of this activity and the relationship among the antonines and the free royal towns on the basis of the extent of the contract and of other documents remained fully.

1. Bevezetés

Az első magyarországi karitatív intézmények egyidősek a magyar egyházal, ugyanis Szent Istvántól kezdődően maradtak fenn források az országban működő kórházakról. A Nyugatról hazánkba települő szerzetesek a krisztusi tanításhoz igazodva azonnal megkezdték karitatív tevékenységüket: a betegek gyógyítását, a munkaképtelenek és a szegények gondozását. Kolostoraikban betegszobákat, fürdőket alakítottak ki, amelyekből később ispotályok váltak. Első orvosaink a bencések voltak, akik számára maga, Szent Benedek írta elő regulájában a betegek ápolását („cura infirmorum”). Anyakolostoruk, Monte Cassino, elválaszthatatlan Constantinus Africanus – arab származású konvertita keresztény, később bencés szerzetes – nevétől, aki nagy arab orvosok szellemi örökségét tette hozzáférhetővé fordításai révén a nyugati világ számára. A rend első ispotályát még Szent István királyunk alapította Pécsváradon 1002-ben. A kolostorral egybeépült kórház vízvezetékkel is el volt látva, személyzetéhez pedig 4 betegápoló és 6 fürdőszolga is tartozott.¹ A kolostorok nagy részét éppen a betegápolás igénye miatt építették gyógyvíz- és termásvíz források közvetlen közelében. Az utazás közben megbetegedett „vendégek” („hospites”) elszállásolására utaló megfogalmazásokat találunk a lébényi, a pannonhalmi és a pécsváradai rendházakra vonatkozóan a 13. század elejéről.² A bencéseket hamarosan más ápolórendek is követték, így a 12. századtól betelepülő ciszterciák, a premontrieiek, a karthausiak, a domonkos rendiek és a ferencesek. A keresztes hadjáratokkal egy időben tevékenységükbe a szerzetesi regula alapján élő lovagrendek is bekapcsolódtak. Az Árpád-korban hat keresz-

tes lovagrend foglalkozott betegápolással az ország területén: a Szent Antal-, a Szentlélek-, a Szent János-, a hazai alapítású Szent István- és a Szent Lázár lovagrendek, valamint rövidebb ideig a templomosok is.

2. Az ispotályok

Az ispotály („domus hospitalis”) alapvetően városi jelenség. Olyan helyeken vált fontossá a létesítése, ahol a település népessége már szétfeszítette a személyes családi-emberi kapcsolatok lehetőségeit. Ezért vált szükségessé a munkaerejüket veszített rokkantakkal, a támasz nélkül maradt szegényekkel, az öregekkel, valamint a betegekkel való törődés intézményesítése.³ Az egyház és a lovagrendek karitatív tevékenységét az uralkodók szívesen támogatták. 1238-ban például IV. Béla az ország valamennyi kórházát felmentette a bortized alól, a győri és az esztergomi fürdőt pedig Szent István esztergomi kereszteseinek, a stefanitáknak adományozta.⁴ A középkori magyar kórházak méreteire a feltárt épületek paramétereiből, a táplálékra vonatkozó adatokból, valamint a kórházi rendtartásokból származó töredékekből következtethetünk. Ezek alapján megállapítható, hogy a betegellátó intézmények befogadóképessége ebben az időszakban nem, vagy alig haladta meg a 20 főt. A besztecerbányai Szent Erzsébet kórházban legfeljebb 24, az antoniták pozsonyi Szent László ispotályában és a soproni Szent László kórházban 20–20, míg a szakolcai kórházban 12 férőhely lehetett a 15. század közepe táján.⁵

3. A Szent Antalról nevezett ispotályos lovagrend

A rend elődje egy laikus testvérület volt, amely a 11. század végén alakult meg a franciaországi St. Didier városában, méghozzá kifejezetten a „Szent Antal tüze” elnevezésű betegségben – az anyarozs mérgezésben – megbetegedett zarándokok ápolására. A város templomában helyezték el korábban Szent Antal holttestét, amelyet Konstantinápolyból szállítottak oda. A „Szent Antal tüze” nevű betegség ebben az időben elterjedt haláloknak számított nem csak Franciaországban, de Európa-szerte. Százával érkeztek hát a zarándokok Szent Antal koporsójához gyógyulásért foházkodva. Közöttük volt egy Gaston nevű gazdag nemesúr, aki Querin nevű fiával együtt szerencsésen felgyógyult ebből a betegségből. Hálából tettek adományt a betegek ápolására. 1095-ben II. Orbán pápa a clermont-i zsinaton erősítette meg a testvérületet, majd 1218-ban III. Honorius pápa engedélyezte a számukra a három szerzetesi fogalom: a szüzesség, a szegénység és az engedelmesség ígéréteinek letételét. 1297-ben VIII. Bonifác pápa engedélyével alakultak át saját – Szent Agoston szabályai szerint megfogalmazott – regula alapján működő és a továbbiakban más betegségben szenvedőket is ápoló lovagrenddé.⁶ A tagok ruházata fehér alsó ruha, fekete csuklyás köpeny, vállukon kék színű tau-kereszt (nagy T betű alakú) volt, amelyet remete Szent Antalról „Antal-keresztnek” neveztek el. A közvetlenül a Szentszék fennhatósága alá rendelt lovagrend élén a St. Didier de la Mothe-i főapát állott, míg kórházait a „comhtur” („commendator”) vezette, akit későbbi források szerint már „praeceptor”-ként említettek. A rend kiváltságai közé tartozott a pápai udvari betegápolói szolgálat teljesítése is, ezért Rómában a Sta Maria Maggiore szomszédságában is rendelkeztek kolostorral és kórházzal, ahol krónikák szerint Assisi Szent Ferenc is gyakran megfordult. A rend meggazdagodása a belső fegyelem lazulásával járt együtt. 1616-ban történtek ugyan kísérletek a lovagrend megreformálására, megszilárdítására, azonban ezek sikertelennek bizonyultak. Végül a johannitákkal egyesültek

1777-ben.⁷ A rend jövedelmeinek nagy részét alamizsnagyűjtésből szerezték, elsősorban kórházaik fenntartása javára. A pápák ezenfelül már a 13. századtól kezdődően a búcsúnyérés lehetőségével is támogatták őket, ami azt jelentette, hogy minden bűnük alól feloldozást nyertek azok, akik adományokkal támogatták az antonitákat. Fennmaradtak olyan oklevelek is, amelyekből arra lehet következtetni, hogy a rend maga sem riadt vissza attól, hogy búcsúcédulák hamisításával tegyen szert még nagyobb vagyponra.⁸ A búcsúcédulákat a 15. századtól kezdődően már nyomtatták is. Ezzel a lehetőséggel a rend Magyarországon is élt. Az 1505–1506. évekből négy ilyen dokumentum maradt fenn, amelyeket az Országos Levéltárban őriznek. Ezeket Borsa Gedeon ismerteti részletesen itt is idézett tanulmányában. Okleveles adataink az antoniták magyarországi ápoló tevékenységéről a 14. század elejéről maradtak fenn. Ezek alapján kijelenthető, hogy daróci, a pozsonyi és a segesvári együttesen alkották az Autonóm Rendtartományt. A daróci preceptura feltehetően a rend első magyarországi háza volt, amelyet 1288-ban alapítottak.⁹ A Hain-féle krónika szintén erre az évre datálja a daróci kolostor alapításának évét.¹⁰

Daróc község nevének eredetéről először IV. Béla király egyik 1263-ban kelt okmányából¹¹ értesülhetünk. Ebből tudhatjuk meg azt, hogy a helység nevét az oda betelepített királyi solymárokról („draucarii”) kapta. A helységet 1282-ben IV. László király Drauch néven adományozta Helias grófnak, Jordán fiának 100 ezüst gira, valamint évenként fizetendő 1 gira aranyért.¹² (Egy nehéz súlyú ezüst gira 4 arany forint, 1 ilyen forint 40 denár, egy nehezebb 1 garas, 6 garas 1 obon értékű volt.)¹³ A pozsonyi házhoz tartozó kórház alapításának körülményeit illetően kizárólag későbbi dokumentumok tartalmából vonhatunk le következtetéseket, mivel írásos emlékek csak a 14. századból maradtak fenn, amikor a rend konfliktusba került a városi hatóságokkal a kórház működtetésének kérdésében.¹⁴ Magyary-Kossa Gyula¹⁵ és Vámosy István¹⁶ álláspontja szerint az ispotályt még Szent László király alapította, majd 1192. évi szentté nyilvánítása után a rend hálából az ő oldalára ajánlotta a kórházat és a kápolnát.

4. Az antoniták és a pozsonyi kórház

A rend viszonya nem csak az ispotályaiknak otthont adó szabad királyi városok előljáróival, de még a saját daróci alattvalóikkal kapcsolatosan is ambivalensnek bizonyult. Hogy mennyire, az egy 1399-es oklevélből tűnik ki világosan, „...melynek értelmében egyrészt Almann, a kórház főnöke, másrészt a község és más zsellérek, valamint a kórház jobbágysai között a következő szerződés jött létre: Először is Almannak és törvényes utódainak minden telkes gazda évenként 3 nap tartozzék szántani; kellő időben figyelmeztetve egy szekér fát behordani; a szokott bért, bírságot, ajándékokat és kedveskedéseket beszo­lgáltatni, a kórházfőnök személye irányában elkövetett minden makacsságért és kihágásért Szent Márton napjáig 100 girát befizetni; végre iránta engedelmisséget és tiszteletet tanúsítani; a kórház káplánjának és papjelöltjének pedig mindenki étellemezést, ruházatot és a tartományban szokásos jövedelmet beszo­lgáltassa, mégpedig elhanyagolás esetére a szepesi gróf által kiszabandó büntetés terhe alatt.¹⁷ Ezen szerződés a daróczi keresztesek parancsnoka kérésére 1431-ben a szepesi Szent Márton káptalan által hitelesített s adatott ki, 1656-ban pedig ugyanazon káptalan átiratában tétetett közzé.”¹⁸ A preceptorátus jövedelmére vonatkozóan Almann idejéből származik egy megközelítően pontos adatunk. Amikor ugyanis a preceptort a pápa Zsigmond kérésére kinevezte erre a tisztségre, oklevélben meghatározta azt is, hogy évi jövedelme a 40 ezüst márkát nem haladhatja meg.¹⁹

VII. Kelemen pápa 1523-ban kelt apostoli átiratában a daróci Szent Antal kolostornak

ápolási tevékenysége elismeréséül és támogatása céljára szabad kéregetési és alamizsna-gyűjtési engedélyt adott, azonban Daróc a kórházzal együtt hamarosan kikerült az antoniták birtokából. A következő írásos adat ugyanis ebből a községből 1655-ből maradt ránk, amikor III. Ferdinánd király a javadalmat Pálfalvai János szepesi prépostnak és a szepesi káptalannak adományozta.²⁰

Mint az feljebb már említésre került, a rend pozsonyi kórházának működtetéséről 1309-től rendelkezünk írásos adatokkal, amikor is Keresztelő Szent János napján Pozsony szabad királyi ros vezetése vette át az intézmény irányítását, ezután kizárólag a lelki gondozás és egyházi jellegű feladatok maradtak az antonitáknál.²¹ A megállapodás szerint Lantzin atya, a pozsonyi rendfőnök és a város előljárósága között per volt folyamatban a kórház tulajdonjogáért. Tekintettel arra, hogy az ispotály alapításához annak idején a város anyagilag is hozzájárult, a káptalan előtt a per úgy fejeződött be, hogy Szent Antal testvérei csak a lelkekről való gondoskodást tartották fenn maguknak. A kórházból befolyó minden jövedelem a procurator (Spitalmeister) kezeibe folyt, aki köteles volt ezért az antonita rendnek minden év szeptember 18-án 500 márkát ezüstban fizetni, és ugyancsak minden év november 11-én – Szent Márton napján – 16 akó legjobb minőségű bort szolgáltatni. Amennyiben a megállapodást megszegve a procurator a fizetést elmulasztaná, helyette a város felel kezesként, ha pedig a város sem teljesítene, a kórház ismét Lantzin atya és utódai tulajdonába megy át. A szerződésben rögzítették a felek azt is, hogy a kórház nevében gyűjtött adományok a kórház procuratorát illetik, azonban a Szent Antal testvéreire szánt alapítványok Lantzin atyát, avagy utódait illetik meg. A rendnek a tekintélyéből annyit azért még sikerült megmentenie, hogy a város által megválasztott ispotálymestert a preceptornak be kellett mutatni. Az ispotálymestert és utódait a rend ezek után köteles volt felvenni a tagjai közé („habitu investire teneantur”).²² A szerződés alapján Lantzin atya és utódai örök időkre kapnak egy kőből épült házat is a hozzá tartozó telekkel. Itt fontos megjegyezni, hogy még a 13–14. században is ritkaságszámba ment a kórház, hiszen az épületek leggyakrabban fából készültek. A szerződés megkötését követően az antoniták továbbra is a városban maradtak, és a kórházban a megállapodás szerint tevékenykedtek.²³ Az ispotály lelki vezetését ettől kezdve a rend tagjai közül a preceptor által felszentelt pap végezte, aki az ispotálymester mellett, mint rektortárs, káplán szerepelt.

A következő adat 1326-os eredetű.²⁴ Ennek alapján Jakab pozsonyi bíró és esküdtjei a pozsonyi káptalan előtt panaszt emeltek a renddel szemben, mivel a rend pozsonyi előljárója elmulasztotta a beleegyezésüket kérni Szent Antal ama bizonyos pozsonyi házának („super locatione certae domus B. Antonii de Posonio”) bérbeadását illetően.²⁵ Egy oklevélből azt is tudjuk, hogy ebben az évben Gydot preceptor volt a daróci ház feje.²⁶

1341-ben Myribel Péter, a magyar és szlavón nagymester, földet ajándékozott egy pozsonyi polgárnak azzal a feltétellel, hogy ezért az ingatlanért neki a megajándékozott Szent István napján 32 bécsi denárt fizessen, és ha a földet valamikor el akarná adni, akkor az elővételi jog az ispotályosokat illesse. Kelt 1341-ben a Boldogságos Szűz Mária születése utáni kedden. („Datum a.d. 1341 proxima tertia feria post marivitatem Sanctae Mariae virginis gloriosae.”)²⁷

A város világi plébánosa és az ispotály antonita káplánja közötti viszony az engedmények ellenére továbbra sem volt felhőtlennek mondható. Egy 1384-ből származó oklevél tanúsága szerint ugyanis Ulrich társrektor, antonita kórházi káplán („Ulricus conrektor sire capellanus hospitalis Sancti Antonii”) valakit a plébános akarata ellenére temetett el az ispotály kápolnájában. Ebből a plébániának vagyoni kára származott, hiszen nem nekik fizettek az egyházi temetésért. Az ügyben döntést hozó pozsonyi prépost úgy határozott, hogy a tetemet exhumálni kell, és amennyiben a plébános úgy akarja, akkor az ő egyháza

temetőjében újra temetheti. A jövőre nézve kiközösítés terhe mellett megtiltotta a hasonló esetek megismétlődését, egyben azt is, hogy a plébánia nagymiséje alatt az ispotályban is tartsanak prédikációt, avagy a plébános jogait egyéb módon csorbítsák.²⁸

1397. július 2-án Paulus Domicellus és Újházi László („Ladislaus de nuova Domo”) a kórházat ünnepélyesen adták át Pozsony szabad királyi városnak.²⁹

Az 1309-es szerződés és az azt követő – vagyoni és erkölcsi veszteségeket jelző – oklevelek tartalmából arra következtethetünk, hogy a megállapodás és ennek anyagi következményei egészen a 15. század közepéig húzódo jogvitát okoztak, míg végül sikerült a városnak teljesen átvenni a hatalmat az ispotály felett.

1428-ban a város előljárósága levélben tudatta a királlyal, hogy a betörő husziták súlyosabb csapást mértek a városra és a kórházra, mint 1241-ben a tatárok. Amennyiben a rend tagjai ebben az időben még Pozsonyban tartózkodtak volna, valószínűleg maguk tettek volna jelentést a veszteségről. Mindez azonban csak feltételezés. Tény azonban, hogy 1429-ben megjelent Pozsonyban Gerhardus de Tombres antonita tartományfőnök (preceptor), aki meggyőződve a kórház szánalmas állapotáról, azt mindenestől, javadalmaival és jogaival együtt Pozsony szabad királyi város tulajdonába és kezelésébe engedte át. „Kelt Pozsonyban, az Úrnak 1429. évében, Szent Margit Szűz ünnepe előtti vasárnapon, a fentiek hitelül és megerősítésül pecsétem odanyomása mellett.” („Datum Posonij anno Domini Millesimo CCC vicesimo nono dominico die ante Festum sanctae Margaretae virginis sub mei sigilli opressione in testimonio et robore omnium premissorum.”) Az ünnepélyes okirat a városi levéltárban található.³⁰ Az antoniták Tapolcai Albert (Albertus de Thapolcza) tartományfőnök vezetésével 1487-ben megállapodást kötöttek a segesváriakkal az ottani ispotályuk működtetéséből származó évenként, rendszeresen fizetendő bevételek tárgyában. Az így szerzett jövedelmükből még 1505-ben is megkísérelték visszanyerni hatalmi helyzetüket a pozsonyi kórház felett, azonban ez a próbálkozás ismét eredménytelennek bizonyult.³¹ Az antonita rend szerepének végleges megszűnéséhez nagy valószínűséggel a reformáció gyorsan terjedő tanai is hozzájárultak.³²

5. Gondozási intézmények modernizációja

Jóval az Árpád-ház kihalását követően, Mátyás uralkodásától kezdve egészen a 16. század közepéig az egyház szerepe fokozatosan csökkent a jótékonyág terén. A kórházak mind több számmal kerültek a helyi világi hatóságok, elsősorban a városi testületek ellenőrzése alá. Nehéz megállapítani, hogy ennek oka egyértelműen a rendek súlyos anyagi válságában keresendő-e, mivel hosszú ideig belső számadások – számvitel – hiányában a város és a kórház pénzügyei teljes mértékben összeolvadtak.³³ A kórházaknak túlnyomórészt földbirtokból származó jövedelmeik voltak, mivel az azokat működtető egyház és lovagrendek kezdetben szinte kizárólag ilyen jellegű adományokat kaptak. A legtöbb földbirtokkal a johanniták rendelkeztek, akik a templomos rend feloszlását követően átvették az ő vagyonukat is. A világi papság betegápoló intézményei azonban nem csak földbirtokokkal, de bérházakkal, malmokkal, sőt, bányákkal is rendelkeztek. Ilyen volt a besztercebányai Szent Erzsébet kórház is.³⁴ A kórházaknak további bevételi forrást jelentettek az alamizsnagyűjtésből származó jövedelmek és a hívek ajándékai is, azonban ezek nyilvánvalóan nem számítottak rendszeres, tervezhető bevételnek. A bártfai Szent Erzsébet kórház számadásaiból kitűnik például, hogy 1430 és 1490 között az adományok éves összege 0 és 149 forint között változott.³⁵ A források tanúsága szerint azonban ugrásszerű fejlődés következett be mind az ételkészítés-ellátás, mind pedig az intézményfenntartás

szempontjából a 15. században. A soproni Szent Erzsébet kórház lakóinak érendje ebben az időben már kenyeret, húst, zöldségeket és bort is magában foglalt, méghozzá az ispotály nagy készletekkel is rendelkezett ezekből.³⁶ Ez a szemmel látható javulás azzal hozható összefüggésbe, hogy a városok átvették az ott működő ispotályok irányítását. Ennek köszönhetően egyre többet fordítottak az ott ápolott betegekre és az épület fenntartási költségeire az egyházi személyzet hátrányára. A számadáskönyvekből az is kitűnik, hogy az idő előrehaladtával a kórházi bevételek egy részét egyre inkább már ugyanezen intézmények bizonyos meghatározott kiadásaira fordították vissza. Az ispotályokra fordítandó kiadások („ratio hospitalis”, „ad hospitem”, „zum Spital”), amelyekről a városok számadáskönyveiben olvashatunk, tartalmazták az épületfenntartással kapcsolatos kiadásokat – mesterek javalmazását, építőanyag-költséget –, a betegek ellátmányának költségeit és a személyzetnek járó fizetséget egyaránt. Az antonita lovagrend házfőnöke és a segesvári városi tanács 1487-ben például arról állapodott meg, hogy a segesvári kórház bevételeinek harmadát kapják meg a „vendégek” (az intézmény lakói), a fennmaradó részt pedig a kórház vezetője és káplánjai, míg az építményeken végzett munkálatokra csak abban az esetben költsenek a betegeknek járó egyharmadból, amennyiben az a szükségesnél többnek bizonyulna.³⁷

Az egyházi és rendi kórházak szekularizációja több századon átívelő, településenként és rendenként eltérő ritmusú, hosszú folyamatnak bizonyult, és még ugyanazon renden belül sem volt egységesnek mondható. Az antoniták segesvári kórháza például másfél évszázaddal később került át a város kezelésébe, mint a pozsonyi.³⁸ A folyamat mindenhol hasonlóképpen kezdődött: a városi vezetés egyre több támogatást nyújtott a kórház számára részben eseti adományokkal, részben pedig azzal, hogy a működési és fenntartási költségeik egyre nagyobb hányadát vállalta magára. Pozsonyban 1376-ban, Sopronban 1523-ban lépett hatályba olyan tartalmú városi rendelet, melynek alapján a nem szabványos súlyú kenyereket a városi kórház kapja meg. 1376-ban szintén városi rendelettel kötelezték a mészárosokat, hogy a nem megfelelő minőségű, vagy beteg állattól származó húst a kórházaknak adják. Ezt a rendeleti kötelezettséget 1511-ben a város minden lakójára kiterjesztették.³⁹

A városok ily módon fokozatosan játszottak először fontosabb, majd kizárólagos szerepet a kórházak irányításában, míg végül a városi hatóságok jogává vált a kórház igazgatójának („vitricus”, „rector”, „Spittal Vater”, „Spitalmeister”) a megválasztása. Hazánkban az első példa erre a folyamatra éppen az antoniták pozsonyi Szent László kórháza volt, azonban a 16. század második felétől a nem püspöki városok nagyobb részében a kórházak szekularizációja előbb-utóbb mindenhol bekövetkezett.⁴⁰

Jegyzetek

1. Korbuly György: Egészségápolás. <http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/11.html>.
2. Somogyi Zoltán (1941): A középkori Magyarország szegényügye. Palaestra cala sanctiana. A Piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 37. szám. Stephaneum Nyomda. Budapest. 15. old.
3. Szulovszky János: (2011): „Azra” ispotály, avagy egy „azonosíthatatlan helység” azonosítása. Aetas 26. évf. 2011/3. szám. 141–144. old.
4. Korbuly György: Egészségápolás. <http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/11.html>.
5. Szücs Jenő (1955): Városok és kézművesség a 15. századi Magyarországon. MTA Történettudományi Intézete. Budapest. 40. old.
6. Rupp Jakab (1872): Magyarország helyrajzi története – fő tekintettel az egyházi intézetekre. MTA Történelmi Bizottsága. Pest. II. kötet. Az Egri Érsek-Egyház Tartomány. 178. old.
7. Vámosy István (1898): A pozsonyi katolikus polgári ápoló intézet. – Fennállásának ötszázéves évfordulója alkalmából. Az Intézet kiadványa. Pozsony. 10–11. old.

8. Borsa Gedeon (1961–1962): A Szent Antalról nevezett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai (1505–1506). Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve. Budapest. 223. old.
9. Rupp Jakab (1872): Magyarország helyrajzi története – fő tekintettel az egyházi intézetekre. MTA Történeti Bizottsága. Pest. II. kötet. Az Egri Érsek-Egyház Tartomány. 178. old.
10. Hain Gáspár (szerk.) (1988.): Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Magvető Kiadó. Budapest. 16. old.
11. Bárdossy János (1802): Supplementum analectorum terrae Scepusiensis. Lőcse. 96. old.
12. Bárdossy János (1802): Supplementum analectorum terrae Scepusiensis. Lőcse. 225. old.
13. Rupp Jakab (1841): Magyarország' ekkorig ismeretes pénzei, lerajzolva: Történeti's pénztudományi kútfők után megmagyarázva. Árpádi korszak. Lőcse. Digitalizálta: Harvard Egyetem, 2008. március 12. 5. old.
14. Marie-Madeleine de Cevins (2003): A szegények és a betegek gondozása a középkor végi magyar városokban. Korall. Budapest. 52–53. old.
15. Magyar-y-Kossa Gyula (1931): Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Budapest. III. kötet. 13–16. old.
16. Vámosy István (1898): A pozsonyi katolikus polgári ápoló intézet. – Fennállásának ötszázéves évfordulója alkalmából. Az Intézet kiadványa. Pozsony. 12. old.
17. Carolus Wagner (1802): Analecta Scepusii Sacri et Profani I–IV. Pozsony, Pest és Lipcse. III. 168. old.
18. Rupp Jakab (1872): Magyarország helyrajzi története – fő tekintettel az egyházi intézetekre. MTA Történeti Bizottsága. Pest. II. kötet. Az Egri Érsek-Egyház Tartomány. 179. old.
19. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. (1885) Szent István Társulat. Budapest. 497. old.
20. Carolus Wagner (1802): Analecta Scepusii Sacri et Profani I–IV. Pozsony, Pest és Lipcse. 1774–1778. old.
21. Ortvy Tivadar (1903): Pozsony város története. II. kötet. 4. rész. A városlakosság családi, anyagi, értelmi és valláserkölcsei élete 1300–1526. 301. old. Acsády Ignác: Pozsony város története. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 11. évf. 1904/1. szám. 289. old.
22. Somogyi Zoltán (1941): A középkori Magyarország szegényügye. Palaestra cala sanctiana. A Piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 37. szám. Stephaneum Nyomda. Budapest. 30–31. old.
23. Vámosy István (1898): A pozsonyi katolikus polgári ápoló intézet. – Fennállásának ötszázéves évfordulója alkalmából. Az Intézet kiadványa. Pozsony. 16–17. old.
24. Somogyi Zoltán (1941): A középkori Magyarország szegényügye. Palaestra cala sanctiana. A Piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 37. szám. Stephaneum Nyomda. Budapest. 29. old.
25. Vámosy István (1898): A pozsonyi katolikus polgári ápoló intézet. – Fennállásának ötszázéves évfordulója alkalmából. Az Intézet kiadványa. Pozsony. 17. old.
26. Carolus Wagner (1802): Analecta Scepusii Sacri et Profani I–IV. Pozsony, Pest és Lipcse. 108. old.
27. Vámosy István (1898): A pozsonyi katolikus polgári ápoló intézet. – Fennállásának ötszázéves évfordulója alkalmából. Az Intézet kiadványa. Pozsony. 17. old.
28. Carolus Rimely (1880.): Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Poseniensis. Instar manuscripti. Pozsony. 325. old.
29. Vámosy István (1898): A pozsonyi katolikus polgári ápoló intézet. – Fennállásának ötszázéves évfordulója alkalmából. Az Intézet kiadványa. Pozsony. 19. old.
30. Vámosy István (1898): A pozsonyi katolikus polgári ápoló intézet. – Fennállásának ötszázéves évfordulója alkalmából. Az Intézet kiadványa. Pozsony. 21. old.
31. Ortvy Tivadar (1903): Pozsony város története. II. kötet. 4. rész. A városlakosság családi, anyagi, értelmi és valláserkölcsei élete 1300–1526. 301. old. Acsády Ignác: Pozsony város története. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 11. évf. 1904/1. szám. 64–67. old.
32. Borsa Gedeon (1961–1962): A Szent Antalról nevezett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai (1505–1506). Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve. Budapest. 224. old.
33. Marie-Madeleine de Cevins (2003): A szegények és a betegek gondozása a középkor végi magyar városokban. Korall. Budapest. 66. old.

34. Marie-Madeleine de Cevins (1995): *L' Eglise dans les villes hongroises aux 14 et 15 siècles*. Thèse de Doctorat de l' Université de Paris-Sorbonne. Paris. 757. old.
35. Marie-Madeleine de Cevins (1995): *L' Eglise dans les villes hongroises aux 14 et 15 siècles*. Thèse de Doctorat de l' Université de Paris-Sorbonne. Paris. 760. old.
36. Házi Jenő (1939): *Sopron középkori egyháztörténete*. Székely és Tsa. Sopron. 152. old.
37. Pásztor Lajos (1940): *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 52. old.
38. Pásztor Lajos (1940): *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 51. old.
39. Somogyi Zoltán (1941): *A középkori Magyarország szegényügye*. Palaestra cala sanctiana. A Piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 37. szám. Stephaneum Nyomda. Budapest. 99. old.
40. Pásztor Lajos (1940): *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 51. old.

Felhasznált irodalom

- Bárdossy János (1802): *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis*. Lőcse.
- Borsa Gedeon (1961–1962): *A Szent Antalról nevezett ispotályos rend Magyarországon terjesztett nyomtatványai (1505–1506)*. Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve. Budapest.
- De Cevins, Marie-Madeleine (1995): *L' Eglise dans les villes hongroises aux 14 et 15 siècles*. Thèse de Doctorat de l' Université de Paris-Sorbonne. Paris.
- De Cevins, Marie-Madeleine (2003): *A szegények és a betegek gondozása a középkor végi magyar városokban*. Korall. Budapest.
- Hain Gáspár (szerk.) (1988.): *Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára*. Magvető Kiadó. Budapest.
- Házi Jenő (1939): *Sopron középkori egyháztörténete*. Székely és Tsa. Sopron.
- Korbuly György: *Egészségápolás*. <http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/11.html>.
- Magyary-Kossa Gyula (1931): *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből*. Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat. Budapest. III. kötet.
- Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. (1885) Szent István Társulat. Budapest.
- Ortvay Tivadar (1903): *Pozsony város története*. II. kötet. 4. rész. A városlakosság családi, anyagi, értelmi és valláserkölcsei élete 1300–1526. 301. old. Acsády Ignác: *Pozsony város története*. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle. 11. évf. 1904/1. szám.
- Pásztor Lajos (1940): *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest.
- Rimely, Carolus (1880): *Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis. Instar manuscripti*. Pozsony.
- Rupp Jakab (1841): *Magyarország' ekkorig ismeretes pénzei, lerajzolva: Történeti's pénztudományi kútfők után megmagyarázva. Árpádi korszak*. Lőcse. Digitalizálta: Harvard Egyetem, 2008. március 12.
- Rupp Jakab (1872): *Magyarország helyrajzi története – fő tekintettel az egyházi intézetekre*. MTA Történeti Bizottsága. Pest. II. kötet. Az Egri Érsek-Egyház Tartomány.
- Somogyi Zoltán (1941): *A középkori Magyarország szegényügye*. Palaestra cala sanctiana. A Piaristák doktori értekezései az 1932. évtől. 37. szám. Stephaneum Nyomda. Budapest.
- Szulovszky János: (2011): *„Azra” ispotály, avagy egy „azonosíthatatlan helység” azonosítása*. Aetas 26. évf. 2011/3. szám.
- Szücs Jenő (1955): *Városok és kézművesség a 15. századi Magyarországon*. MTA Történettudományi Intézete. Budapest.
- Vámosy István (1898): *A pozsonyi katolikus polgári ápoló intézet. – Fennállásának ötszázéves évfordulója alkalmából*. Az Intézet kiadványa. Pozsony.
- Wagner, Carolus (1802): *Analecta Scepusii Sacri et Profani I-IV*. Pozsony, Pest és Lipcse.